

Natuurlijk Boeren

Best practices op Brabantse natuurgronden

Udo Prins, Merijn Bos, Dion Heerkens en Piet Rombouts

Biologische
Producentencoöperatie
Kempen-Meierij

Colofon

‘Natuurlijk Boeren: Best Practices op Brabantse natuurgegronden’ is een samenwerkings- en demonstratieproject (2010 - 2012). Initiatiefnemer is de Biologische Producentencoöperatie Kempens-Meierij (BPKM). De projectuitvoerders, Louis Bolk Instituut, BION Food & Agriculture en Brabantse Milieufederatie werken aan het versterken en uitbreiden van de samenwerking tussen biologische boeren en de natuurterreinbeheerders Brabants Landschap, Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer. Het project wordt financieel ondersteund door Stuurgroep LIB, de Europese Unie, het Ministerie EL & I en Provincie Noord-Brabant.

Redactie: Udo Prins en Merijn Bos, Louis Bolk Instituut, Dion Heerkens (BION Food & Agriculture) en Piet Rombouts (Brabantse Milieufederatie)

Eindredactie: Lidwien Daniels, Louis Bolk Instituut

Fotografie: Frans Smeding, Udo Prins, Merijn Bos, Wytze Nauta, Louis Bolk Instituut en Dion Heerkens, BION Food and Agriculture

Vorm en productie: btz 's-Hertogenbosch

Deze brochure is te downloaden op www.natuurlijkboeren.org en te bestellen onder nummer 2011-031 LbD op www.louisbolk.nl/publicaties.

Inhoud

Voorwoord door Gedeputeerde Yves de Boer	5
Werken aan een samenhangend landschap	6
Voedselrijke graslanden	9
Flora- en faunarijke akkers	14
Heide, riet- en schraallanden	22
Het samenhangende landschap hersteld	26
Grootschalige regionale samenwerking	28
Beleidsontwikkelingen	31

Voorwoord

Als gedeputeerde van de provincie Noord-Brabant ben ik er trots op dat het project Natuurlijk Boeren succesvol draait in onze regio. Het is een slimme samenwerking tussen agrarische ondernemers en natuurbeheerders waarbij beide partijen elkaars taal hebben leren spreken en elkaar versterken. Dit project sluit naadloos aan bij wat wij als Provincie nastreven: nieuwe verbintenissen en innovatieve verdienmodellen binnen landbouw en natuur creëren die voor alle betrokkenen renderen.

De ontwikkelingen binnen landbouw en natuur gaan razendsnel. Er bestaat geen strikte scheiding meer tussen stad en landelijk gebied: ze raken steeds meer verweven. We zien een terugtrekkende overheid bij grote trajecten zoals de Ecologische Hoofd

Structuur (EHS) terwijl Brabanders veel belang hechten aan natuur. Diverse partijen constateren dat schaalvergroting als groeimodel in de landbouw achterhaald raakt. Alles wijst er dus op dat we anders naar agrarische productie en natuur dienen te kijken. Daarbij is het onze taak, als overheid, om bij dergelijke processen burgers en ook het bedrijfsleven eerder en intensiever te betrekken. Zo groeien we samen vanuit een model van 'inspraak' naar een model van 'meespraak': elkaars belangen kennen en erkennen en vanuit hechte samenwerking opereren.

Ik wens de deelnemers aan dit project toe dat zij alles wat zij geleerd en bereikt hebben, koesteren en verder uitbouwen. Be good and tell it! Vanuit de provincie

ondersteunen wij dit graag door deze nieuwe manier van samenwerken te stimuleren en te bevorderen.

Yves de Boer,
*Gedeputeerde Ruimtelijke Ontwikkeling
en Wonen provincie Noord-Brabant*

Hoofdstuk 1

Werken aan een samenhangend landschap

Het project Natuurlijk Boeren (2010-2012) heeft tot doel landbouw en natuur te verenigen en de samenwerking tussen boeren en natuurbeheerders te versterken. Beide werelden hebben elkaar veel te bieden! Van oudsher was de landbouw in Nederland namelijk nauw verbonden met omringende “woeste natuurgonden”. Daardoor zijn unieke en gevarieerde landschappen ontstaan van bossen, heidevelden, bolle akkers, zandverstuivingen en hooilanden.

**“Een scherpe scheiding
tussen landbouw en natuur
leidt tot inefficiëntie”**

Vóór de landbouwintensivering van de 20^e eeuw werden de schrale en woeste gronden gebruikt om met name akkerpercelen te verkrijgen. Alles was erop gericht om mineralen in het systeem te houden en zo veel mogelijk materialen te benutten (heideplaggen, potstalsysteem). Vanaf de tweede helft van de 20^e eeuw veranderde dit ingrijpend door de grootschalige import van mineralen en veevoer vanuit het buitenland. Voedselarme gronden konden omgevormd worden tot rijke landbouwgrond. Het gevolg was dat de diversiteit aan planten en dieren sterk afnam. Als reactie op deze versobering ontstond een tegenbeweging die probeerde om dit oude diverse landschap te bewaren.

De natuurbeschermingsbeweging was geboren, maar ook een groeiende tegenstelling tussen landbouw en natuur. De sterke scheiding in het landschap leidde, naast productieverhoging, ook tot inefficiënties: de overbestedingsproblematiek en organisch materiaal uit natuurgebieden dat als afval gezien wordt, zijn daar sprekende voorbeelden van.

**Samenhang in het landschap
herontdekken: innovatief en
kostenbesparend**

In dit project werken boeren en natuurbeheerders er hard aan om de samenhang in het landschap weer terug te krijgen. Het doel van deze brochure is om andere boeren en natuurbeheerders aan te moedigen om samen te werken. Bovendien nodigen we beleidsmedewerkers uit om kennis te nemen van wat er allemaal mogelijk is zodra boeren en natuurbeheerders de handen ineen slaan. Natuurbeheer kost inderdaad wat, maar door wederzijdse belangen te ontdekken en slimme innovaties door te voeren zijn verrassende besparingen mogelijk.

Graag laten we aan de hand van een aantal belangrijke natuurbeheertypen zien waar de agrarische en ecologische belangen liggen, en waar wij de kansen voor samenwerking hoog inschatten.

WINSTPUNTEN VOOR NATUURBEHEERDERS

BIJ SAMENWERKING MET BOEREN

“Natuurbeheer moet doorgaan”

Het huidige politieke klimaat stelt het natuurbeheer voor een grote uitdaging. Want hoe continueer je natuurbeheer als geldkranen worden dichtgedraaid? Door regionaal samen te werken met boeren wordt het pachtbeleid effectiever: zo bespaar je niet alleen administratiekosten, maar ook bijvoorbeeld stort- en maaikosten.

“Draagvlak voor natuurbeheer”

Boeren dragen bij aan het maatschappelijke draagvlak voor natuur, bijvoorbeeld met de landschappelijke schoonheid van gevarieerde akkers, streekproducten en lokale veerassen. Maar omgekeerd werkt het ook: ook het draagvlak voor landbouwactiviteiten neemt toe als burgers zien dat natuur een belangrijke rol speelt op het boerenbedrijf.

“Meer ogen en oren in de natuurgebieden”

Boeren wonen in het gebied en kennen het als hun broekzak. Ze zijn alert op de seizoenen en het weersverloop en weten daardoor de ideale dagen uit te kiezen om te zaaien, maaien en oogsten. Dit komt zowel de kwaliteit van het te oogsten product ten goede en daarmee de rentabiliteit van het beheer, als de kwaliteit van de natuur. Daarnaast kan een alerte boer met kennis van natuurbeheer tijdig problemen signaleren als beschadigde rasteren en andere verstoringen en hulp bieden bij het herkennen van waardevolle flora en fauna.

WINSTPUNTEN VOOR BOEREN

BIJ SAMENWERKING MET NATUURBEHEERDERS

“Kringlopen sluiten”

De Nederlandse landbouw is sterk afhankelijk van de invoer van kunstmest en krachtvoer. Door regionaal te werken en natuur actief te integreren op het bedrijf kunnen boeren kringlopen met regionale mest en veevoer sluiten. Dat betekent dat bijvoorbeeld granen van een natuurakker als krachtvoer op het eigen bedrijf ingezet worden en compost kan worden gebruikt om het verlies aan bodemvruchtbaarheid tegen te gaan. Kringlopen sluiten is met name voor biologische veehouders een vast onderdeel van de bedrijfsdoelstelling.

“Natuurbeheer past bij agrarisch natuurbeheer”

Natuurbeheer sluit aan bij agrarisch natuurbeheer en kan zelfs het agrarische natuurbeheer versterken door bijvoorbeeld natuur- en agrarische percelen beter op elkaar te laten aansluiten. Voor agrarische natuurbeheerders kan natuurbeheer daardoor een mooie aanvulling zijn voor hun eigen bedrijf.

“Vermarkting: Streekproducten”

Het inscharen van vee krijgt economische meerwaarde als het om bijvoorbeeld oude rassen of streekproducten gaat. Door duidelijk te maken dat met deze producten ook een aantrekkelijk en divers landschap in stand kan worden gehouden, krijgen ze nog meer streekwaarde en de stijgen de kansen voor regionale vermarkting.

“Boeren met natuur: boeren met toekomst”

Komen tot een vruchtbare samenwerking

Ondanks het feit dat natuurbeheerders en boeren baat hebben bij goede samenwerking, is het niet altijd eenvoudig om daar te komen. Beide partijen koesteren namelijk tegengestelde belangen, wat het vertrouwen in elkaar niet bevordert. Bovendien zien we enerzijds natuurbeheerorganisaties die productieve landbouwgronden omvormen tot natuurgronden en anderzijds intensieve veehouders die natuurgronden gebruiken om mestplaatsingsruimte te kunnen bijschrijven op hun bedrijf. Om tot een positieve en productieve samenwerking te komen is het nodig wantrouwen te overwinnen. En dat begint met het respecteren van elkaars doelen en drijfveren. De boer moet hiervoor de wereld van de beheerder begrijpen en de beheerder die van de boer.

In de volgende hoofdstukken belichten we daarom per onderwerp beide werelden om vervolgens de winstpunten in samenwerking aan te geven. Het gaat dan om drie natuurdoeltypen waarbij natuurbeheerders en boeren elkaar het meest tegenkomen: voedselrijke graslanden (hoofdstuk 2), flora- en faunarijke akkers (hoofdstuk 3) en heide, riet- en schraallanden (hoofdstuk 4). Daarna laten we zien dat er nog meer winst te behalen valt wanneer in een gebied de drie natuurdoeltypen bij elkaar komen: De Dom-

melbeemden (hoofdstuk 5). In hoofdstuk 6 laten we vervolgens zien dat ook het samenwerken in grotere samenwerkingsverbanden meerwaarde heeft voor zowel boeren als natuurbeheerders. Dit lichten we toe aan de hand van een nieuw natuurinrichtingsgebied rond de Reusel, De Hilver. Tot slot besteden we aandacht aan de benodigde beleidsveranderingen bij zowel de overheden, natuurbeheerorganisaties en boerenorganisaties om de samenwerking verder te stimuleren (hoofdstuk 7).

De wereld van de beheerder

In grasland leidt intensieve veehouderij tot afname van planten- en diersoorten door een hoge mestgift, intensief maaien en het regelmatige vernieuwen van grasland. Om plek te blijven bieden aan wilde planten en dieren, zijn er verschillende vormen van graslandbeheer tot *natuurbeheertypen* benoemd.

Van de ongeveer 65.000 hectare voedselrijk natuurgasland in Nederland behoort bijna 85% tot “Kruiden- en faunairijk grasland” en “Weidevogelgrasland”. Deze voedselrijke graslanden hebben een prominente plaats in het Nederlandse landschap: vaak zijn het de minder intensief beheerde agrarische gronden of maken ze deel uit van natuurgebieden.

“Natuurlijk graslandbeheer is maatwerk: voor vogels, zoogdieren en planten”

In weidevogelgraslanden streven natuurbeheerders er naar de grote variëteit aan vogels te herbergen zodat ze kunnen broeden en voedsel zoeken. Bij kruiden- en faunairijk grasland gaat het om een grote variatie aan dieren, zoals vlinders en andere insecten, zoogdieren en vogels. Bovendien moet minstens 20% van de groenbedekking uit kruiden bestaan. Beide typen grasland lijden sterk onder intensief agrarisch graslandbeheer.

80% van alle Europese Grutto's broedt op Nederlandse graslandpercelen. Ons natuurbeheer met weidevogelgrasland is dus van internationaal belang. Volwassen Grutto's leven van bijvoorbeeld

regenwormen en emelten in de bodem. Net als andere weidevogelkuikens zijn Grutto-kuikens vooral insecteneters.

Pinksterbloemen kunnen vochtige kruiden- en faunairijke graslanden in het voorjaar helemaal lila kleuren. Deze planten kunnen echter niet tegen regelmatige graslandvernieuwing en intensieve beweiding. Het Oranjetipje is een vlinder die zich vooral voedt met Pinksterbloemen.

Beheer van voedselrijke natuurgaslanden

Belangrijke maatregelen die de aanwezigheid van wilde planten en dieren in graslanden bevorderen, zijn uitgestelde maaidata (vanaf 1 juni), beweiding en langzaam werkende ruige stalmest. Omdat kruiden en bodemleven belangrijk zijn, wordt de graszode niet opnieuw ingezaaid.

Hoofdstuk 2 Voedselrijke graslanden

Typen en arealen van de twee belangrijkste voedselrijke natuurgraslanden

Beheertype	Areaal in Nederland*	Beheer	Doel
Vochtig weidevogelgrasland	12.111 ha	- maaïen en/of beweiden - uitgestelde eerste maaisnede - mozaïekbeheer (variatie in maai-data, beweiding, plasdras) - gebruik ruige stalmest	- genoeg voedsel voor vogels (bodemleven, insecten) - vrij zicht (geen plek voor roofdieren) - 35 broedparen per 100 hectare
Kruiden- en faunairijk grasland	42.532 ha	- maaïen en/of beweiden - max. 20 ton ruige mest/ha - bekalking indien nodig - max. 2 GVE/ha	- 20% van de vegetatie bestaat uit kruiden, met hier en daar ruigte en struweel - voedsel voor fouragerende fauna - structuurrijk, met struweelachtige stukken en meerjarige kruiden - niet <i>per se</i> beschermde plantensoorten

* Bron: Dienst Landelijk Gebied

Evenwichtige verschraling noodzaak voor kruidenrijk grasland

Voor het ontstaan van een divers kruidenrijk grasland is een evenwichtige verschraling van de bodem erg belangrijk. De eerste jaren na omschakeling naar de natuur zijn de mineralen in de bodem vaak voldoende aanwezig. Bij het sterk terugbrengen van de bemesting zijn het de mineralen die gemakkelijk uitspoelen (stikstof en kalium) die snel verdwenen zijn uit de grond. Daarnaast daalt ook de zuurgraad in de bodem snel. Het veel minder mobiele fosfaat blijft echter in de bodem aanwezig. Het zijn met name soorten als pitrus en gestreepte witbol die van deze onevenwichtige verschraling gebruik maken en de grasvegetatie gaan domineren. Deze dominantie verhindert het ontstaan van een diverse kruidenrijke vegetatie.

Voorkeur voor ruige mest

Het gebruik van ruige stalmest heeft de voorkeur bij voedselrijke graslandtypes. Dit is omdat ruige stalmest het bodemleven stimuleert (wormen, kevers), wat weer voedsel vormt voor fouragerende vogels. Daar komt bij dat met name ruige mest van rundvee en geiten relatief hoge gehalten heeft aan kalium en stikstof vergeleken met fosfaat. Hierdoor blijven de mineralengehaltes het best in evenwicht.

De wereld van de boer

Niet elk soort vee kan gras eten

Met name herkauwers als runderen, geiten en schapen kunnen goed omgaan met gras. Varkens (met name zeugen) kunnen ook een klein deel, hoogwaardige graskuil in het

rantsoen gebruiken, maar de mogelijkheden voor beheersgras zijn minimaal. Toch verschillen de mogelijkheden van inzet van gras ook sterk onder de herkauwers. Zo stellen geiten hogere eisen aan de voederkwaliteit van ruwvoer dan koeien.

Beheersgras voornamelijk voor koeien

Hoe hoger de melkproductie van een koe, hoe hoger de kwaliteit van het ruwvoer moet zijn. Bij hoogproductieve koeien (7000-9000 l/koe/jaar) kan beheersgras alleen gebruikt worden om een beetje structuur of pensprik in het rantsoen te krijgen. Dit kan echter niet meer dan 10-15% van het rantsoen uitmaken omdat anders melkproducties gaan dalen. Een veehouder die meer beheersgras wil gebruiken moet zijn vee-stapel aanpassen op dit soberder rantsoen.

Hiervoor moet hij andere rassen inkruisen en selecteren in de kudde. Hier gaat al snel een generatie overheen (5-6 jaar). Daarnaast moet de bedrijfsopzet worden aangepast. Om hetzelfde melkquotum vol te melken moet een veehouder meer koeien houden en de stal uitbreiden. Als hij zich instelt op meer beheersgras heeft dat dus nogal wat consequenties voor het bedrijf.

Beheersgras ook voor droge koeien en jongvee

Naast het gebruik van beheersgras als structuurtoevoeging in hoogproductieve rantsoenen wordt het maaisel ook gebruikt om jongvee en droge koeien te voeren.

Voederkwaliteit van gras

De voederkwaliteit van gras wordt door een aantal factoren bepaald:

- 1. de overheersende gras- en kruidensoorten (zie tabel);
- 2. bemesting: hoe hoger de bemesting hoe hoger de eiwitwaarde van het gras;
- 3. tijdstip van maaien: algemeen geldt dat hoe jonger het gras gemaaid wordt, hoe hoger de voederwaarde is. Die daalt echter sterk zodra het gras begint te bloeien;
- 4. omstandigheden tijdens oogsten: goede droge omstandigheden om te oogsten zijn erg belangrijk voor de smakelijkheid. Bij beheershooi kan dit het verschil maken tussen toepassing als voer of inzet als strooisel of compostering.

Voederwaarde van gras

Op de meeste natuurgraslanden mag niets bemest worden en geldt een uitgestelde maaidatum van 1 of 15 juni. De lagere bemesting zorgt al voor lagere voederwaarden dan productiegas. Een uitgestelde maaidatum zorgt er doorgaans voor dat pas gemaaid kan worden wanneer de meeste grassen in bloei staan. Rond bloei daalt de voederwaarde het sterkst en kunnen een paar dagen eerder of later een enorm verschil maken.

Voorbeelden van grassen en kruiden in natuurgrasland en hun voederwaarde			
Nederlandse naam	Wetenschappelijke naam	Soortengroep	Bijdrage aan voederwaarde
Engels raai	Lolium perenne	gras	Goed
Beemdlangbloem	Festuca pratensis	gras	Goed
Kamgras	Cynosurus cristatus	gras	Goed
Kropaar	Dactylus glomerata	gras	Goed
Timoteegras	Phleum pratense	gras	Goed
Veldbeemdgras	Poa pratensis	gras	Goed
Rode klaver	Trifolium pratense	vlinderbloemige	Goed
Witte klaver	Trifolium repens	vlinderbloemige	Goed
Gestreepte witbol (groeierend)	Holcus lanatus	gras	Matig
Kweek (groeierend)	Elymus repens	gras	Matig
Kleine klaver	Trifolium dubium	vlinderbloemige	Matig
Rolklaver soorten	Lotus spp.	vlinderbloemige	Matig
Paardebloem	Taraxacum officinale	kruid	Matig
Smalle weegbree	Plantago lanceolata	kruid	Matig
Veldzuring	Rumex acetosa	kruid	Matig
Gestreepte witbol (bloeiend)	Holcus lanatus	gras	Slecht
Kweek (bloeiend)	Elymus repens	gras	Slecht
Geknikte vossestaart	Alopecurus geniculatus	gras	Slecht
Pitrus	Juncus effusus	rus	Slecht
Lidrus	Equisetum palustre	paardestaart	Giftig!
Waterkruid	Senecio aquaticus	kruid	Giftig!
Jakobskruid	Senecio jacobea	kruid	Giftig!

Voederwaarde beheersgras in relatie tot maaidatum

	VEM ¹	DVE ²	Waarde ingekuild op het erf
Productiegras	900-950	75	€ct 14-15/kg ds
Beheersgras maaidatum eind mei	800-850	65	€ct 12-13/kg ds
Beheersgras maaidatum juni	500-750	40-50	€ct 9-10/kg ds

¹ VEM is een maat voor de hoeveelheid energie
² DVE is een maat voor de hoeveelheid eiwit

Samenwerken op voedselrijke graslanden

Redelijke pachtprijs

Voor de meeste voedselrijke natuurgraslanden geldt een pachtprijs van € 100-200/ha per jaar. € 200 kan worden gevraagd voor percelen die nog redelijk produceren: 3-3,5 ton droge stof per hectare in de junisnede met naweiding. Een vroegere maaidatum verhoogt de kwaliteit van het beheersgras. Daardoor kan de pachtprijs nog toenemen tot € 250-300/ha. Een kleine verkaveling (<1 ha) of een slechte bereikbaarheid drukken de pachtprijs. Dit gebeurt ook als de opbrengst of kwaliteit een stuk lager uitvalt wanneer al jaren geen bemesting meer is toegestaan of het grasbestand gedomineerd wordt door witbol of pitrus. Als de opbrengst van de junisnede daalt tot 1,5-2 ton droge stof zijn de oogstkosten gelijk aan de opbrengsten en kan geen pacht meer worden gevraagd.

Kali-bemeste grasklaver biedt goede kansen voor samenwerking

Een evenwichtige verschralling van percelen die uit agrarisch beheer komen is belangrijk

voor het ontstaan van kruidenrijke graslanden (zie pag. 10). Kali-bemeste grasklaver kan de fosfaatafvoer hoog houden door het grasland nog jaren productief te houden zonder dat er fosfaat wordt aangevoerd. Dit is gunstig voor zowel de veehouder (goede productie en kwaliteit) als de natuurbeheerder (versnelde fosfaatverschralling).

Leidraad evenwichtig verschrallen

Om evenwichtig te verschrallen moet de bemesting goed afgestemd zijn op de ontwikkeling in de bodemchemie. Met name de zuurgraad en het kaliumgehalte zijn belangrijk om op peil te houden.

TIP Laat regelmatig bodemonmonsters nemen om de bodemchemie te beoordelen. Voer met de ruige stalmest zo veel mogelijk kalium aan, en zo min mogelijk fosfaat. Sla de mest dus goed op en voorkom het weglekken van kalium via regenwater.

De zuurgraad is te corrigeren door te bekalken volgens het normale advies voor productiegrasland.

Factoren voor bijsturing bodemchemie door bemesting en bekalking

Belangrijk	Zuurgraad (pH)	4,8-5,5
	Kalium (K-getal)	20-30
	Fosfaat (P-al)	15-25
	Organische stof	
Minder belangrijk	(%OS)	>5%
	Stikstof (NLV)	95 - 150

Beheersgras gemengd voeren

Beheersgras is toch vaak minder smakelijk dan jong gemaaid en goed bemest gras. Zeker bij het voeren van meer beheersgras is het daarom belangrijk om dit goed gemengd met mals gras aan de koeien te voeren. Een mengvoerwagen is dan onontbeerlijk.

TIP Door verzuring raakt de graszode verstoord en kunnen ongewenste kruiden zich vestigen, en op den duur domineren. Bekalken helpt tegen verzuring. Hanteer daarbij het advies voor normaal productiegrasland. Dit komt zowel de productie als de kruidenrijkdom van het perceel ten goede.

Veekeuze en onkruidbeheersing

Sjaak Sprangers werkt samen met Natuurmonumenten

Sjaak Sprangers is biologisch melkveehouder in Kaatsheuvel. Hij pacht 35 ha grasland van Natuurmonumenten, en dat is driekwart van al het grasland dat Sprangers gebruikt. Met Natuurmonumenten is afgesproken om in enkele jaren het grasland tot “kruiden- en faunairijk grasland” te laten ontwikkelen.

Mineralenkringloop: Van 35 ha maait Sprangers de eerste snede als wintervoer voor zijn 48 Jersey melkkoeien en 23 stuks jongvee. De overige sneden zijn beweidingssneden. Jaarlijks koopt hij voldoende maïs aan om het systeem te sluiten. Uiteindelijk is er een negatieve fosfaat-balans op bedrijfsniveau: er wordt dus meer fosfaat afgevoerd dan aangevoerd.

Veekeuze: Niet alle veerassen geven goed melk met natuurgras. Jersey koeien staan er om bekend dat ze minder melk geven, maar ze kunnen wel goed omgaan met laagwaardiger ruwvoer. Daar staat tegenover dat ze hogere kwaliteit melk geven (hoger eiwit) en lagere kosten in de verzorging (veeartskosten). Daardoor is het een werkbaar bedrijfsmodel, ondanks én dankzij het hoge aandeel natuurgrasland.

Natuurdoelen en economische perspectieven: De droom van Sjaak is een geheel duurzaam melkveebedrijf met maximale inpassing van natuurgronden. Het voordeel voor Natuurmonumenten is dat er voor de lange termijn een aangepast en gedreven bedrijf de natuurdoelen combineert met het zo veel mogelijk tot meerwaarde brengen van de gronden.

Jacobskruiskruid binnen de perken houden: Vooral in natuurlijk grasland op droge zandgronden kan al snel Jacobskruiskruid de kop opsteken. Runderen eten het alleen per ongeluk, dus als het gehooïd of ingekuïd is. Het accumuleert in de lever en een koe krijgt gezondheidsproblemen als ze 3% van haar lichaamsgewicht aan Jacobskruiskruid heeft binnengekregen. Sjaak controleert de percelen van Natuurmonumenten regelmatig en voert een strak beheer van handmatig uitsteken en precies op tijd bloten (vlak voor de bloei). Hierdoor houdt hij het probleem binnen de perken.

TIP: Wees er op tijd bij. Vooral in het voorjaar zijn de rozetten van Jacobskruiskruid goed te herkennen. De onkruiddruk kan van het ene op het andere jaar enorm toenemen. Steek ze daarom zo veel mogelijk direct uit.

TIP: Als je meer dan 20% natuurgras wilt gaan voeren, ga dan goed na welke typen koe daar het beste bij passen en kruis die in om een gezond koppel met goed rendement te behalen. Uitwisseling met collega's leidt al snel tot nieuwe ideeën!

Hoofdstuk 3

Flora- en faunarijke akkers

De wereld van de beheerder

Vóór de landbouwintensivering waren akkers levendig en kleurrijk, een plek met uitbundige bloeiers als korenbloem en klaproos, waar vele vogels en insecten leefden, broedden en fourageerden. Dit dynamisch type akker is door hoge bemesting, geschoond

gele ganzenbloem komt vooral voor in zomergraan

zaaizaad en het gebruik van pesticiden grotendeels verloren gegaan. 16 typische akkerplanten zijn geheel verdwenen uit Nederland en 86 soorten zijn zo ver achteruitgegaan dat ze op een speciale lijst van aandachtsoorten staan. Natuurbeheerders streven naar het behoud van deze soorten omdat die diversiteit en landschappelijke schoonheid bieden.

Niet erg kleurrijk, wel erg zeldzaam: slofhak

Er bestaat één natuurbeheertype voor akkers: flora- en faunarijke akkers. Het is echter niet makkelijk om alle doelen tegelijkertijd te bereiken. Sommige maatregelen kunnen goed zijn ter bevordering van de zeldzame flora, terwijl ze de zeldzame fauna niet ten goede komen. Het is daarom goed om drie sub-doeltypes te onderscheiden waarbij één hoofddoel domineert.

Overzicht flora- en faunarijke akkers

	Zeldzame flora akker	Bloemrijke akker	Faunarijke akker
Hoofddoel	zeldzame akkerflora met o.m. slofhak, korensla, bleekgele hennepnetel	kleurrijke akkerflora met o.m. korenbloem, klaproos, gele ganzenbloem, kamille	zeldzame akkerfauna met o.m.geelgors, kwartel, korhoender, veldleeuwerik, korenwolf
Vruchtwisseling ¹	vooral wintergranen omdat daarin meer zeldzame akkerflora voorkomt (72 in wintergranen versus 20 in zomergranen)	kiezen tussen vooral wintergranen (korenbloem, klaproos, kamille, bolderik) of vooral zomergranen (gele ganzenbloem, dauwnetel, grote klaproos)	afwisseling van zomer- en wintergranen voor diversiteit in voedsel-aanbod (zie pag.16)
Bemesting	Schraal: <40 kg N/ha alleen ruige mest of compost; op kalkrijke gronden kan bemesting waarschijnlijk hoger zijn	Middelmatig: 60-80 kg N/ha rand (3-6m) schraler houden met 40 kg N/ha	Middelmatig tot iets rijker: 60-120 kg N/ha rand (6m) schraler houden met 40 kg N/ha
Verwachte opbrengst	1-2 t/ha	2-4 t/ha	2-6 t/ha
Inzaaien	overall iets dunner inzaaien (75%)	met name aan randen dunner inzaaien (75%)	aan randen dunner (75%)
Onkruidbestrijding	eggen vaak niet nodig stoppelbewerking bij probleemveronkruiding (bv kweek)	eggen als kruiden de overhand nemen	bij hogere bemesting eggen of schoffelen noodzakelijk
Grondbewerking	bij voorkeur niet-kerende grondbewerking	evt. ploegen, maar niet-kerend effectiever	met name bij hogere bemesting ploegen
Aanvullende maatregelen	ongeschoond zaaizaad; herintroductie van onkruidzaden met de hand	ongeschoond zaaizaad van bloemrijke percelen in de buurt; herintroductie van onkruidzaden	- grotere oppervlaktes (minimaal 25 ha) nodig voor gewenste resultaat - delen van het gewas laten overstaan - stoppel zo lang mogelijk onbewerkt laten liggen - ruige (gras)randen om de percelen

¹ Met winter- en zomergranen worden niet alleen granen bedoeld, maar ook andere herfstgezaaide (winter) maaivruchten of voorjaarsgezaaide (zomer) maai- en hakvruchten

Natuurakkers en fosfaat

In grasland verhindert een hoog fosfaatgehalte in de bodem de kruidendiversiteit. Dit geldt echter niet voor akkers. Een hoog fosfaatgehalte lijkt de aanwezigheid van bloemrijke flora (korenbloemen, klapprozen en gele ganzenbloem) in ieder geval niet tegen te werken. Zelfs bij meer zeldzame flora zijn daar nog geen concrete aanwijzingen voor. Wel kan een hoog fosfaatgehalte in combinatie met het ontbreken van stikstof een eenzijdige veronkruiding met bijvoorbeeld ringelwikke in de hand werken. Daarnaast is het - ter voorkoming van uitspoeling van fosfaat naar meer kwetsbare biotopen - toch raadzaam om lagere fosfaatgehalten in de bodem aan te houden (Pw<40).

Randen schraler houden en dunner inzaaien

Een schralere, dunnere perceelsrand verhoogt de natuurwaarde van percelen in bijna alle opzichten. Meer bloemen zorgen voor een aantrekkelijker landschap en die bieden vogels de mogelijkheid makkelijker

te fourageren. Daarnaast biedt een schralere akkerrand plaats aan een grotere diversiteit aan zeldzame flora, terwijl het midden van het perceel rijker en productiever gehouden wordt. Het schraal houden lukt niet als er bomen direct naast het perceel staan: bladafval is immers ook bemesting.

Meer natuurakkers op kalkrijke grond

Voor zeldzame akkerflora is naast vruchtwisseling ook de grondsoort sterk bepalend. Van de 86 aandachtsssoorten komen er 51 soorten bijna uitsluitend voor op kalkrijke gronden en slechts 14 soorten op zandgronden (33 soorten op lemige grond). De meeste natuurakkers bevinden zich echter op zandgrond omdat natuurbeheerorganisaties hier de meeste gronden hebben. Er is daarom zeker nog natuurwinst te halen bij meer natuurakkers op kalkrijke gronden.

Wissel winter- en zomergranen af t.b.v. akkerfauna

In tegenstelling tot florarijke akkers is het voor faunarijke akkers belangrijk dat de boer

winter- en zomergranen afwisselt. Wintergranen bevatten meer voorjaarsvoedsel in de vorm van insecten (belangrijk in het broedseizoen) en zomergranen bevatten meer nazomervoedsel in de vorm van onkruidzaden (melganzenvoet, perzikkruid). Ook geven zomergranen de mogelijkheid om een stuk graan te laten overstaan in de winter en de stoppel ruig te laten liggen voor veldmuizen.

Herintroductie van onkruidzaden in veel gevallen essentieel

Veel zeldzame akkeronkruiden hebben zaad dat maar kort in de bodem kan overleven. Dit betekent dat door jaren intensief en gangbaar agrarisch gebruik deze zaden geheel uit de bodemvoorraad kunnen verdwijnen.

Het schraller maken van de grond is dan onvoldoende om deze kruiden terug te laten komen. Herintroductie van de zaden is dan essentieel. Voor sommige onkruiden kan dit gedaan worden door ongeschoond zaaizaad te gebruiken van florarijke percelen (bolde-rik, korenbloem). Voor wat kleinere onkruiden met fijn zaad kan dit alleen maar door handmatig te oogsten en weer uit te zaaien. Om deze onkruiden te laten aanslaan moet dit waarschijnlijk enkele keren herhaald worden.

Waarom granen en geen maïs

Natuurbeheerders zijn geen voorstander van maïs. Dit komt omdat ze vinden dat er al voldoende van staat, maar daarnaast draagt het weinig bij aan het terugkrijgen van zeldzame flora. Maïs is namelijk een extreem zomergraan (laat gezaaid), dat alleen productief is als het goed bemest wordt. Hierdoor is eigenlijk alleen ruimte voor zeer algemene onkruidsoorten.

De wereld van de boer

De hoofdvrukt van een natuurakker is graan. De meeste granen kunnen zowel voor veevoer als menselijke voeding geteeld worden. Voor menselijke voeding worden vaak extra kwaliteitseisen gesteld die op natuurakkers moeilijk te bereiken zijn. De meeste granen zullen hier dus voor veevoeding geteeld worden. Granen kunnen dan zowel gedorst worden voor de droge korrel of in een iets vroeger stadium (zacht deegrijp) als gehele plant gehakseld worden en ingekuild (Gehele Plant Silage), zoals met snijmaïs wordt gedaan. De voederwaarde en economische waarde van GPS zijn echter lager dan die van de droge korrel. Daarom kiezen boeren toch vaak voor dit laatste.

Granen en peulvruchten verbouwen voor krachtvoer

Granen worden in het krachtvoer gebruikt voor hun energiewaarde. Tarwe en triticale

geven de hoogste energiewaarde, maar kunnen alleen geteeld worden op goed bemeste grond. Op de minder bemeste natuurakkers vormen rogge en haver de belangrijkste granen. Haver heeft van alle granen de laagste energiewaarde. Peulvruchten leveren naast energie ook veel eiwit. De prijs voor peulvruchten ligt hoger dan die van granen omdat de teelt risicovoller is en de opbrengsten veelal lager liggen. Het voordeel van peulvruchten is wel dat ze zelf stikstof binden waardoor ze op schrale percelen vaak beter presteren.

Eigen, regionaal krachtvoer

Van alle diervoeders wordt krachtvoer het meest geïmporteerd. Aan deze grootschalige import kleven verschillende negatieve gevolgen, zoals de Nederlandse bemestingsproblematiek en de kap van tropisch regenwoud voor soja en cassaveteelt. Biologische boeren streven er daarom naar om zo veel mogelijk krachtvoer zelf lokaal te verbouwen - hoewel dit nog geen harde eis is.

Veel onkruid in graan drukt het saldo

Onkruid concurreren met graan om schaarse meststoffen. Bovendien zijn granen met veel onkruid moeilijker te oogsten: het vochtige onkruidzaad zorgt ervoor dat het graan intensief nagedroogd en geschoond moet worden en dat brengt kosten met zich mee. Sommige onkruiden als melganzevoet of zwarte nachtschade maken het oogsten met de combine zelfs onmogelijk omdat de natte zaden de zeven verstoppen. Als dit vroeg in het seizoen voorzien wordt, kan besloten worden het graan niet te dorsen maar te oogsten als Gehele Plant Silage (GPS).

Door de lagere waarde van GPS betekent dit echter ook een verlies aan opbrengst. Sommige onkruiden veroorzaken nog extra problemen doordat ze giftige stoffen bevatten. Zwarte nachtschade en bolderik zijn daar voorbeelden van. Als deze planten talrijk zijn, maken ze de oogst onbruikbaar of is intensieve schoning noodzakelijk.

Liever maïs dan graan op het eigen bedrijf
Op de eigen akkers verbouwen veehouders in Nederland voornamelijk snijmaïs. In Brabant is dat niet anders. Dit komt ten eerste door de hoge opbrengsten van maïs (16 ton

droge stof snijmaïs per ha versus 5-7 ton graan per ha). Een tweede belangrijke reden is dat snijmaïs moeilijk over lange afstanden vervoerd kan worden. Snijmaïs is een half-nat product (65-70% vocht) dat alleen goed ingekuild zijn voederwaarde behoudt. Veehouders verbouwen het daarom zelf of halen het uit de regio. De prijs van maïs is daarom ook afgestemd op de gemiddelde teeltkosten in die regio. Granen en peulvruchten daarentegen kunnen gemakkelijk van ver worden gehaald. Het zijn droge producten (12-14% vocht) die minder snel bederven. Hierdoor zijn niet de regionale teeltkosten leidend, maar de teeltkosten op de goedkoopste plekken in Europa of daarbuiten. Daarom is de teelt van granen op veel zandgronden in Nederland onrendabel.

We hebben gezien dat het door de goedkope import van granen en peulvruchten moeilijk is voor boeren om deze rendabel zelf te telen. Daarnaast is het voor beheerders lastig de kosten van natuurbeheer binnen de perken te houden. Toch is een reële pacht de essentiële basis voor een goede samenwerking tussen boeren en natuurbeheerders. Differentiatie in beheer kan dan een oplossing zijn. Op sommige percelen wordt de nadruk gelegd op landschappelijke en fauna-waarde en is een hogere bemesting toegestaan. De positieve pachtsom van deze productievere percelen kan de negatieve pacht voor de flora-rijke percelen compenseren. Dit kan ook binnen een perceel worden gedaan door randen schraal te houden en het midden productiever te houden.

Gemiddelde kosten en baten van de teelt van graan en snijmaïs op zandgrond

	Snijmaïs		Graan	
	Gangbaar	Biologisch	Gangbaar	Biologisch
Doodspuiten voorvrucht	€ 75			
Stoppelbewerking	€ 45	€ 45	€ 50	€ 50
Bemesten	€ 80	€ 160	€ 80	€ 120
Ploegen	€ 120	€ 120	€ 120	€ 120
Zaaizaad	€ 170	€ 230	€ 80	€ 120
Zaaien	€ 65	€ 65	€ 85	€ 85
Onkruidbestrijding	€ 145	€ 145	€ 80	€ 135
Ziektebestrijding			€ 98	
Oogst	€ 340	€ 340	€ 180	€ 180
Totale teeltkosten	€ 1.040	€ 1.105	€ 773	€ 810
Landhuur	€ 1.000	€ 1.000	€ 1.000	€ 1.000
Totale kosten	€ 2.040	€ 2.105	€ 1.773	€ 1.810
Marktprijzen (€/ton)	€ 45	€ 65	€ 140	€ 220
Gemiddelde opbrengst zand	45	35	7	4
Verkoop stro			€ 200	€ 200
Totale opbrengst	€ 2.025	€ 2.275	€ 1.180	€ 1.300
Saldo	- € 15	€ 170	- € 563	- € 510

Peulvruchten op natuurakkers: een win-win

Bij een schraal beheerde natuurakker wordt vaak voor winterrogge gekozen. Peulvruchten vormen hier echter een interessante aanvulling op. Het voordeel is dat die zelf stikstof binden en bovendien een hogere voederwaarde hebben dan graan. Tijdens de bloei trekken peulvruchten bovendien veel vliegende insecten aan zoals hommels, bijen en vlinders. Voor de droogtegevoelige zandgronden zijn vooral lupine en wintererwten interessant.

Een te extensief beheer kan leiden tot eenzijdige veronkruiding met bv witbol

Van zaaien tot oogsten komt het bij akkers vaak neer op maar een paar ideale dagen per jaar om deze bewerkingen uit te voeren: voor een goed graangewas, een

Gemiddelde kosten en opbrengsten per subtype flora- en faunarijke akker op zand

	Zeldzame flora akker		Bloemrijke akker		Faunarijke akker	
Mestbeperking (exemplarisch)	40 kg N en 20 kg P ₂ O ₅ ¹		80 kg N en 40 kg P ₂ O ₅		120 kg N en 60 kg P ₂ O ₅	
opbrengst korrel	1,5 t/ha		3 t/ha		5 t/ha	
opbrengst stro	1 t/ha		2 t/ha		3 t/ha	
	gangbaar	biologisch	gangbaar	biologisch	gangbaar	biologisch
Teeltkosten	€ 640	€ 690	€ 685	€ 765	€ 730	€ 810
Korrelopbrengst	€ 210	€ 330	€ 420	€ 660	€ 700	€ 1.100
Stro-opbrengst	€ 50	€ 65	€ 100	€ 125	€ 150	€ 200
Mestplaatsing	€ 125		€ 250		€ 350	
Saldo	- € 255	- € 295	€ 85	€ 20	€ 470	€ 490
Maximaal mogelijke pacht ²	- € 300 /ha		€ 0 /ha		€ 450/ha ¹	

- 1 Wanneer helemaal niet mag worden bemest, zal de waarde van de oogst tot bijna nul dalen. De beheerskosten (negatieve pacht) kunnen dan oplopen tot €600-700/ha.
- 2 Deze maximaal mogelijke pacht geldt voor percelen die niet te droogtegevoelig zijn, niet sterk veronkruid en die courante maten hebben (blokken van minimaal 3 ha met niet te veel schuine zijdes). Zoniet, dan is een lagere pacht realistisch.

Verlaging pacht bij laten overstaan deel van het graan

Op veel natuurpercelen wordt de pachter gevraagd om 10% van de oogst te laten staan om vlinders hun eitjes te laten leggen en vogels en zoogdieren te voorzien van wintervoer. De pacht moet dan wel worden aangepast. Hoewel maar 90 % hoeft te worden ingezaaid kan maar 80% worden geoogst (10% niet ingezaaide oude rand en 10% nieuwe rand).

	Zeldzame flora	Bloemrijk	Faunarijk
Teeltkosten x 90%	€ 621	€ 689	€ 729
Opbrengst korrel x 80%	€ 264	€ 528	€ 880
Opbrengst stro x 80%	€ 52	€ 100	€ 160
Saldo	- € 305	- € 61	€ 311
Reductie in pacht	€ 0/ha	- € 100/ha	- € 150/ha

goede balans tussen gewenste kruiden, niet te veel probleemkruiden en voldoende graan. Boeren leveren een positieve bijdrage met de extra oren en ogen om die momenten niet te missen. Dit kan het verschil maken tussen een divers, kruidenrijk graanperceel en een eenzijdig, veronkruid graanperceel.

Grasklaver of luzerne als ‘groenbraak’ op een natuurakker

Klaver en luzerne verbeteren sterk de bodemvruchtbaarheid. Zo zet Brabants Landschap op veel akkerpercelen een tweejarige luzerne in om opbrengst van graan daarna te verbeteren en overmatige veronkruiding met algemene soorten terug te dringen. Een dergelijke ‘groenbraak’ vormde in de middeleeuwen al een onderdeel van het verbeterde drieslagstelsel. Veel akkeronkruiden kunnen zo’n periode dan ook prima overleven. De inzet van grasklaver of luzerne lijkt vooral goed te combineren met bloemrijke natuurakkers en faunarijke akkers. Zo kan verschra-

ling van percelen gecombineerd worden met een rendabel beheer voor boer en beheerder. (zie ook pag. 26-27 Evers Akkers).

Grotere gebieden nodig voor akkerfauna

Vaak zijn natuurakkers te klein om zeldzame akkerfauna te laten terugkeren. Dankzij een goede samenwerking kunnen boeren, gevoed door kennis van natuurbeheerders, soms kleine veranderingen op het eigen bedrijf doorvoeren. Hierdoor kan in een veel groter gebied het leefklimaat voor akkervogels als geelgors, patrijs of kwartel aanmerkelijk verbeteren. Agrarisch natuurbeheersgelden kunnen als ondersteuning worden gebruikt.

Oude graanrassen

De meeste graanrassen van tegenwoordig zijn veredeld voor rijke, landbouwkundige omstandigheden. Deze moderne rassen hebben het vaak moeilijk met de schrale omstandigheden op natuurakkers. Door ge-

ringe gewashoogte onderdrukken ze moeilijk onkruiden. Naast oude graanrassen bieden nieuwe rassen die veredeld zijn voor de schralere biologisch-dynamische landbouw in Duitsland mogelijkheden. Dit vergt echter wel meer zoekwerk naar zaaizaad.

Consumenten betrekken

Natuurakkers bieden een unieke kans om consumenten direct te betrekken bij natuurbeheer. Particulier natuurbeheerder Floris van der Lande van Landgoed de Hoevens in Alphen werkt daarom samen met lokale bakkers en een regionale brouwerij. Het oude graanras, St. Jansrogge zet hij in bij nieuwe streekproducten. Hij heeft samen met zeven bakkers uit omliggende dorpen en twee molenaars in de streek De Baronie drie St. Jan’s roggestreekproducten op de markt gebracht. Consumenten kunnen zo met de aankoop van deze producten het behoud van een mooi landschap ondersteunen.

Het oude graanras St Jansrogge op landgoed de Hoevens

Vee-, gewas- en bemestingskeuze

Dick Dankers werkt samen met Natuurmonumenten

A photograph of Dick Dankers, a man with short brown hair wearing a blue and white checkered shirt and blue jeans, standing in a field of tall green grass with trees in the background.

Dick Dankers heeft een biologisch melkveebedrijf in Dongen-De Vaart. Naast 90 ha eigen grond pacht hij voor zijn 80 melkkoeien, 39 ha van Natuurmonumenten. Hiervan zijn 11 ha graan, 4 ha luzerne, 13 ha natuurlijke graslanden en 10 ha beweidbaar bos. Over de samenwerking met Natuurmonumenten zegt Dick dat het belangrijk is om te kunnen geven en nemen. Hoewel sommige gronden vanuit productieoogpunt niet altijd even rendabel zijn, staan daar soms weer betere gronden tegenover. Ook beleeft Dick altijd veel plezier aan het werken in de gebieden van Natuurmonumenten.

Regionale kringloop: Het bedrijf streeft naar zo veel mogelijk regionaal verkregen productiemiddelen. De voornaamste input van buiten de regio is krachtvoer. Met een totale krachtvoerbehoefte van 100-110 ton/jaar komt nu al de helft van het eigen bedrijf en van de gronden van Natuurmonumenten.

Aanpassingen van het bedrijf: Om goed gebruik te kunnen maken van de gronden moet Dick Dankers het bedrijf er op aanpassen. Het inkruisen van de rassen Montbeliarde en Fleckvieh heeft tot doel een sterkere koe te krijgen die makkelijk gevoerd kan worden met producten uit natuurgebieden. Bij de bouw van zijn nieuwe stal heeft hij deels voor een potstal gekozen voor jongvee en droge koeien. De ruige mest kan Dick gebruiken voor natuurlijke graslanden en akkers. Als strooisel kunnen natuurmaaisels worden gebruikt.

Zoeken naar de juiste gewassen op natuurakkers: Op 11 ha verbouwt Dick granen. Om bijzondere akkerflora te krijgen wordt in 2 van de 6 jaar een bemesting van maximaal 20 m³ ruige mest per hectare toegestaan. Na een aantal rijke overgangsjaren bleek de graanteelt steeds moeilijker te worden. Windhalm en kweek veroorzaakten, samen met de lage bemesting, steeds lagere opbrengsten (2 ton/ha). Om het tijt te keren experimenteert Dick met peulvruchten als lupine en wintererwten. Ook teelt hij op een aantal percelen af en toe zomergraan als afwisseling met wintergraan. Zo kan hij de windhalm deels terugdringen en heeft hij ruimte om kweek te kunnen bestrijden in het najaar. "Het blijft met de graan-akkers nog erg zoeken naar een rendabel evenwicht. Dit komt ook door de droogtegevoeligheid van de percelen. De laatste twee jaren waren de opbrengsten te laag om uit de kosten te komen, maar in 2009 haalden we met lupine hele mooie resultaten. Laten we hopen dat de droge jaren 2010 en 2011 een uitzondering waren."

Bij de graanoogst op de natuurakkers is het altijd erg uitkijken voor de reeën die zich in het graan verstoppen. We werken daarom altijd van binnenuit naar buiten om ze de kans te geven te vluchten.

Hoofdstuk 4

Heide-, riet- en schraallanden

De wereld van de beheerder

Tot ver in de 20^e eeuw was de Nederlandse landbouw nog helemaal afhankelijk van mineralen uit eigen bedrijf en omgeving. Voordat veevoer en kunstmest werden geïmporteerd, haalden boeren de broodnodige mineralen van het eigen land en uit de “woeste gronden” in hun omgeving.

In de loop der eeuwen zijn daardoor zeer karakteristieke landschappen ontstaan met waardevolle planten en dieren. Voorbeelden zijn de schrale natuurtypen zoals hooilanden, heide, schraalland en rietvelden.

Natuurbeheerders hebben dergelijke gronden onder hun hoede: het gaat om ruim 50.000 hectare waaruit jaarlijks naar schatting 100.000 tot 200.000 ton materialen geoogst moeten worden om die schrale natuur in stand te houden. Omdat dergelijke materialen (zoals rietmaaisel, heideplagsel en schraal hooi) geen belangrijke rol meer spelen in de moderne veehouderij, zijn ze jarenlang als afval afgevoerd. Dat brengt hoge kosten met zich mee voor natuurbeherende organisaties.

“door schrale maaisels weer voor agrarische toepassing te oogsten kunnen grote bedragen bespaard worden in afvoer- en stortkosten”

Heide, riet- en schraallanden worden niet bemest, maar wel regelmatig gemaaid om ze schraal te houden en om verbossing tegen te gaan. Het zijn vaak kwetsbare en onregelmatige gebieden waar met speciale machines, zoals de afgebeelde rupsmaaier, gewerkt moet worden.

De wereld van de boer

Het maaisel uit de schrale natuurgebieden kan op verschillende manieren door boeren ingezet worden. Soms is heide wel geschikt voor het inscharen van vee, maar de andere beheertypen zijn daar te kwetsbaar voor. Voor de maaisels moet de toepassing gezocht worden in ruwvoerlevering, stalstrooisel en verwerking tot bodemverbeteraar of compost.

Veehouder Jo van Balkom uit Helvoirt mengt fijn gesneden riet door het ruwvoer. Daardoor krijgen de koeien meer structuur binnen wat zorgt voor een betere penswerking bij zijn melkvee. Dit merkt hij direct aan de prestaties van zijn koppel.

TIP Meng natuurstrooisel met tarwestro. Bij 30% tarwestro en 70% natuurstrooisel moet er 40% ruimer gestrooid worden. Zo voldoet het strooisel aan de eisen en wordt er ook meer waardevolle ruige mest geproduceerd.

Samenwerken op heide, riet- en schraallanden

Het beheren van heide, riet- en schraallanden betekende tot voor kort voor natuurbeheerorganisaties een enorme kostenpost. Dit kwam doordat het materiaal als afval afgevoerd moest worden bij gecertificeerde afvalverwerkers. Naast de kosten van maaien kwamen daar al snel €30-40/ton aan kosten bij voor afvoer en verwerking. Door veranderde Europese wetgeving is de inzet van dit materiaal in de agrarische bedrijfsvoering een stuk makkelijker geworden.

Om de beheerskosten zo laag mogelijk te krijgen is het belangrijk een zo hoogwaardig mogelijke toepassing te vinden: dat betekent eerst als voer, daarna als stalstrooisel en als laatste als grondstof voor bodemverbetersaars en compost.

Grote kostenbesparing mogelijk door samenwerking

Maaien

De kosten voor het maaien en afvoeren van maaisel op schraallanden kan enorm variëren: €1000/ha bij oogst door een rupstrekker tot €100-200/ha door conventionele apparatuur. Hoewel er op sommige percelen geen keuze is door de kwetsbaarheid van de vegetatie kan het kiezen van het juiste moment van oogsten (die paar droge dagen) net betekenen dat in plaats van de dure rupstrekker, iets aangepast conventionele apparatuur kan worden ingezet. Boeren kunnen helpen die optimale dagen te benutten.

Veldcompostering in plaats van dure afvoer

Als maaisel moet worden afgevoerd moet al snel €30-40/ton vers materiaal worden betaald. Voor een gebied kan dit een kostenpost van duizenden euro's betekenen. Veldcompostering kan voor aanmerkelijk lagere kosten door het bijvoorbeeld drie keer om te laten zetten met een kraan: €5-10/ton vers materiaal.

Boeren helpen maaisel droog te oogsten

Om maaisel te kunnen inzetten als structuurrijk voer of strooisel is het belangrijk het zo droog mogelijk binnen te krijgen. De oogst van natuurstrooisel krijgt in natuurbeheer echter niet altijd prioriteit waardoor het vaak te nat geoogst wordt. Het zware, natte materiaal moet dan alsnog als afval afgevoerd worden. Boeren kunnen helpen om de schaarse droge dagen in het najaar te benutten om het materiaal toch droog binnen te krijgen. Het is daarom belangrijk in het voorjaar afspraken te maken over de najaarsoogst van het materiaal en de timing zo veel mogelijk in handen van de veehouder te leggen. Dit gaat goed dankzij duidelijke afspraken ten aanzien van de vroegste maaidatum en het type machine.

Maaisel in de pot

Nog beter is de inzet van het maaisel als strooisel in de stal. Wat minder droog materiaal kan in lagen in de pot gebracht worden om de draagkracht te verbeteren. Echt droog materiaal kan deels als vervanging van tarwestro worden gebruikt. In het eerste geval kan het materiaal vaak kosteloos door de boer worden afgenomen. In het laatste geval levert het materiaal ook een besparing op voor de boer (minder strokosten) waardoor een deel van de maaien/of transportkosten door de boer kunnen worden gedragen. Let wel: de veehouder heeft naast een besparing ook een aantal extra uitgaven als hij overstapt op natuurmaaisel. Hogere opslagkosten en hogere stro-verdeelkosten doordat ruimer moet worden gestrooid. Droog maaisel vertegenwoordigt daarom een lagere waarde dan graanstro.

Natuurmaaisels moeten wel schoon genoeg zijn om ingezet te worden in het boerenbedrijf

Natuurmaaisels kunnen op verschillende manieren vervuild zijn.

Chemisch:

o.a. bestrijdingsmiddelen, uitstoot van verkeer.

Fysisch:

o.a. stenen, zwerfafval, paaltjes, prikkeldraad.

Biologisch:

o.a. onkruidzaden, ziekteverwekkers (bijv. neospora in hondenpoep).

TIP Natuurgebieden zijn van oorsprong schoon en onverdacht. Bezoek toch vooraf samen met de terreinbeheerder het gebied om een goed beeld te krijgen van de oorsprong van het materiaal. Wees voorzichtig met materialen uit drukke recreatiegebieden (zwerfafval), vlak langs drukke wegen (uitlaatgassen) of gebieden waar veel honden uitgelaten worden (neospora).

Meer ruige mest ook belangrijk voor natuurgraslanden en -akkers

Doordat ruige mest langzaam verteert heeft deze eerder een bodemvoedende dan een plantvoedende werking. Hierdoor worden niet zozeer algemene onkruiden bevorderd - zoals vogelmuur of melganzenvoet-, maar wordt juist veel bodemleven gestimuleerd dat weer als voedsel dient voor onder meer vogels. In het beheer van natuurgraslanden en -akkers is ruige mest dan ook een verstandige keuze. Doordat maar weinig veehouders echter een potstal hebben is ruige mest schaars. Het creëren van meer ruige mest is daardoor ook voor natuurterreinen erg belangrijk.

Maaisel als stalstrooisel

Voorals veehouders met een potstal kunnen het schrale natuurmaaisels als strooisel gebruiken. Met name biologische melkveehouders (koeien en geiten) gebruiken potstallen voor het huisvesten van melkvee vanwege dierenwelzijn. Gangbare veehouders hebben echter soms ook een kleine aparte potstal voor hun jongvee. In potstallen moet voldoende droog materiaal liggen om het vee gezond en schoon te houden. Tarwestro absorbeert veel vocht en houdt de stalmest structuurrijk ("ruig"). Wanneer in plaats van graanstro echter natuurmaaisels worden gebruikt, moet de boer letten op de volgende belangrijke eigenschappen:

Voldoende vochtabsorberend vermogen: De strooisels moeten goed vocht opnemen en vasthouden. Het drooghoudend vermogen van verweerd pitrusmaaisel is vergelijkbaar met tarwestro, terwijl hooi 75% en riet slechts 60% drooghoudend vermogen heeft. Dit betekent dat van hooi en riet meer moet worden gestrooid om hetzelfde effect te bereiken.

Schoon ligbed: De strooisels moeten de mest goed omkapselen, oftewel "inrollen". Daarvoor moet het materiaal licht breekbaar zijn. Met name stengelriet (te grof) en hooi (te fijn) hebben een slecht inrolvermogen. Bladriet, verweerd riet en verweerd pitrusmaaisel zijn beter.

Voldoende draagkracht: Omdat een potstal tot wel twee meter kan ophogen in de loop van het winterseizoen is het belangrijk dat het vee niet wegzakt. Bij de eerste ervaringen met pitrus als strooisel bleek dat dit strooisel onvoldoende draagkracht had wanneer het als enige strooisel wordt gebruikt.

Stofproductie: Met name bij verspreiding in de stal ontstaat stof, dat bij inademing tot problemen kan leiden. Hooi en verweerd riet produceren veel stof, stengelriet minder.

Mestkwaliteit: Stalmest kan sterk variëren in kwaliteit, en dat hangt samen met de structuur. De beste mest ontstaat als de mest in de stal niet te nat wordt en structuurrijk blijft waardoor het voldoende luchtig blijft. Daardoor composteert de mest waarbij mineralen vastgelegd worden. Bovendien is

zuurstofloze mest een broedplaats van bo-terzuurbacteriën. Verweerd riet en verweerd pitrusmaaisel houden de structuur goed.

Veldcompostering

Wanneer het droog oogsten voor strooisel niet lukt, kan de veehouder het materiaal vercomposteren. Composteren is juridisch gezien "afvalverwerking" waardoor het aan milieueisen moet voldoen. Binnen randvoorwaarden mag er ook lokaal en op het eigen bedrijf gecomposteerd worden. In dat geval wordt het gezien als onderdeel van de agrarische bedrijfsvoering. De boer mag in het natuurgebied composteren op voorwaarde dat hij de compost ter plekke inzet. Natuurcompost is niet alleen zuiver, maar het bevat ook een goede mineralenverhouding.

Door enkele keren de composthoop om te zetten wordt het product homogeen en komt er weer lucht bij het proces. Deze werkwijze blijft tijd en geld kosten en is dus minder rendabel dan de toepassing als stalstrooisel.

TIP Ontdek zelf door uitproberen wat het beste bij de eigen manier van werken past: gebaald of los gestort stalstrooisel.

TIP Lokaal beleid bepaalt onder welke omstandigheden gecomposteerd mag worden. Neem dus voor aanvang van activiteiten contact op met de gemeente om de locatie, het schaalniveau, werkwijze en tijdsduur te bespreken.

Lokale compostering buiten een composteerinrichting is binnen de volgende randwaarden toegestaan:

Alleen plantaardige resten uit eigen gebied of bedrijfsvoering

Alleen voor toepassing van compost binnen het eigen bedrijf of gebied

Maximaal 600m³ per bedrijf of natuurterrein

Maximaal 500m³ per composthoop

Als de composthoop langer dan 3 maanden ergens ligt, dan afdekken met worteldoek

Bron: Agentschap NL, www.infomil.nl

Composteren is van oorsprong een methode om ziektekiemen en onkruidzaden in plantaardig materiaal te doden. Daarvoor moet de temperatuur ten minste enkele dagen 60 tot 70 °C bedragen.

“Natuurcompost is schoon en bevat goede mineraalverhoudingen”					
Natuurcompost heeft hoge organische stofgehaltes en per kilogram kalium komt het minste fosfaat vrij. Dat is gunstig voor gebruik in natuurgebieden. Bovendien zijn de gehalten zware metalen laag: natuurgebieden zijn schone oorsprongsgebieden.					
	Toetswaarde schone compost¹	Compost van natuurhooi	Compost van natuurriet	Groen- compost	GFT com
Droge stof		22%	30%	60%	70%
Organische stof (% van de droge stof)	>20%	61%	49%	31%	21%
Stikstof (kg/ton product)		16,2	7,3	8,6	9,5
Fosfaat (kg/ton product)		5,7	2,4	7,7	3,7
Kalium (kg/ton product)		15,0	8,8	7,0	6,4
Verhouding N:P:K		3:1:3	3:1:4	1:1:1	3:1:2
Zware metalen (g/ton ds)					
Cadmium	<1	0,43	0,35	0,42	0,41
Chroom	<50	6,5	7,7	20,5	20,2
Koper	<90	12,6	10,6	27,0	36,8
Kwik	<0,3	0,04	0,04	0,1	0,1
Nikkel	<20	3,5	4,9	10	10
Lood	<100	11	11	38	59
Zink	<290	101	79	127	173
Arseen	<15	3,3	5,7	4,6	3,8
¹ Onderdeel van de Meststoffenwet					

Hoofdstuk 5

Het samenhangende landschap hersteld

De Dommelbeemden: het sluiten van regionale kringlopen

Even ten oosten van St. Oedenrode, noordelijk van Eindhoven, bevindt zich een uniek natuurgebied van Staatsbosbeheer waar alle elementen van samenwerking tussen boer en natuurbeheerder bij elkaar komen. Het gebied behelst 25 ha kruiden- en faunarijk grasland, 24 ha schrale hooilanden en 17 ha flora- en faunarijke akkers (Evers Akkers). Een groot deel van dit gebied is in pacht uitgegeven aan Nico van Schaijk, biologisch melkveehouder, die op een steenworp afstand van het gebied is gevestigd. Hoewel de samenwerking al enige tijd bestaat, groeien de twee partijen nog steeds verder naar elkaar toe waardoor de samenwerking waardevoller wordt voor beide partijen.

Kruiden- en faunarijk grasland: tegengaan witboldominantie

Het beheer van het kruiden- en faunarijk grasland is erop gericht om door variatie in structuur en kruiden plaats te bieden aan fauna, zoals insecten, zoogdieren en vogels. De Dommelbeemden hebben een hoge bodemvruchtbaarheid dankzij de regelmatige overstroming van de Dommel. Er mag vanaf 15 juni gemaaid worden en er mag beweid worden.

Na verloop van tijd constateerde Nico van Schaijk dat het aandeel gestreepte witbol in het grasbestand de overhand ging nemen. Gestreepte witbol is een vroeg bloeiend gras, het heeft op de late maaidatum al gebloeid en zich uitgezaaid. Zo ontstaat er grasland zonder variatie, met agrarisch gezien zeer laagwaardige producten.

In overleg is besloten om de plekken waar gestreepte witbol domineert eerder te gaan maaien, voordat de witbol bloeit. Naar verwachting zal daardoor in enkele jaren de witbol weer afnemen, met een direct hogere voederwaarde van het geoogste ruwvoer. Voor dit natuurbeheertype gelden geen officiële eisen voor maaidatum, maar Staatsbosbeheer heeft wel te maken met hoge eisen aan geschiktheid voor waardevolle fauna. Deze beheersaanpassing is dus alleen mogelijk nadat een expert de percelen gecontroleerd heeft op kwetsbare flora en fauna.

De Evers Akkers: een verschralende akkerrotatie

Vlak tegen de lage, vochtige schraalgraslanden van de Dommel ligt een hoger gelegen akkercomplex; de Evers Akkers. Vóór verwerking door Staatsbosbeheer zijn deze akkers jarenlang intensief bemest waardoor de fosfaatgehalten enorm zijn opgelopen (Pw 80-130).

Om uitspoeling van fosfaat vanuit de akkers naar het lager gelegen kwetsbare schraalgraslandengebied te voorkomen is besloten dat verschraling een eerste prioriteit is. Na jarenlange verschraling met een grasklaver gewas (evenwichtige verschraling) is Staatsbosbeheer granen gaan telen zonder bemesting. Op verschraling had dit niet het gewenste effect vanwege de lage graanproductie (1-1,5 ton/ha).

Daardoor werd het eigen beheer te kostenintensief, met te laag natuurrendement. In het kader van het project Natuurlijk Boeren is een plan gemaakt voor beter beheer. Het belangrijkste streven was om kostenneutraal de fosfaatgehalten te verschrallen met een landschappelijk goed ogend graan- of grasgewas. Om dit alles te bereiken is een fosfaatverschrallende akkerrotatie opgezet met een tweejarige, kalibemeste grasklaver of luzerne als basis, gevolgd door vier graanjaren waarin nauwelijks tot niet wordt bemest.

De vlinderbloemigen (klaver en luzerne) zijn de stikstofmotor die ervoor moeten zorgen dat de twee opvolgende jaren goede graanopbrengsten geven. Dan volgt een jaar met een mengteelt van een graan met een vlinderbloemige, zoals zomertarwe-lupine of wintertriticale-wintererwt.

De verwachting is dat de gemiddelde fosfaatverschraling uit gaat komen op 50-60 kg P₂O₅/ha/jaar. Het beeld van 2011 laat zien dat dit beheer zeker ruimte biedt aan prachtig bloeiende akkers, met bijvoorbeeld gele ganzenbloem, korenbloem en klaprozen. Anderzijds wordt productiviteit van de grond groter, waardoor voor Nico een nulpacht haalbaar is.

Vochtige schraalgraslanden

De grootste natuurwaarde van het gebied ligt in de 24 hectare schrale hooilanden van de Dommelbeemden. Door de schone kwaliteit van het grondwater en het maaibeheer van Staatsbosbeheer zijn de hooilanden goed in stand gehouden. Ze bieden naast een mooi landschap prachtige biodiversiteit met bijzondere plantensoorten.

De hooilanden zijn nat en worden maar één keer per jaar gemaaid met speciale rupsmaaiers. Daardoor heeft het materiaal dat er vanaf komt nauwelijks of geen voedingswaarde en is het niet veel waard voor veehouders. Afvoer van het materiaal naar een composteerder leek tot voor kort de enige

oplossing, maar dat is duur. Onder begeleiding van het project wordt nu gewerkt aan de lokale verwerking van het materiaal tot compost. Door een extensieve compostering op het naastgelegen akkercomplex kunnen duur transport en verwerking worden uitgespaard. Het composteren wordt gedaan door het materiaal drie keer te keren met behulp van een kraan. Daardoor zijn de kosten van composteren beperkt tot plm. € 5 /ton. Het materiaal op de akkers kan meteen worden ingezet om de bodemvruchtbaarheid op peil te houden. Zo wordt weer een stukje verloren samenhang in het landschap hersteld.

De zeldzame Spaanse Ruiter Cirsium dissectum in de Dommelbeemden

Hoofdstuk 6

Grootschalige regionale samenwerking

Voorwaarden en voordelen van grootschalig samenwerken

In de vorige hoofdstukken hebben we duidelijk gemaakt hoe een betere samenwerking tussen boeren en natuurbeheerders kan leiden tot wederzijdse winst. In de meeste gevallen gaat het om individuele overeenkomsten die voor een beperkte periode (6 jaar) worden afgesloten. Beheerders zijn verantwoordelijk voor het halen van natuurdoelen en willen om die reden graag zelf de afspraken met de individuele boer maken. De natuur is echter gebaat bij structurele, langjarige veranderingen. Door in groter verband met elkaar afspraken te maken en samen te werken, kunnen boeren en natuurbeheerders meer vooruitgang boeken in een groter gebied.

Dit samenwerken in groter verband kan bijvoorbeeld vanuit een agrarisch natuurvereniging (ANV) waarbij boeren gezamenlijk de verantwoordelijkheid op zich nemen voor het uitvoeringsbeheer van een natuurgebied. Dit kost veel tijd en energie, maar biedt veel voordelen.

Het eerste voordeel is dat er **meer flexibiliteit** ontstaat in het toewijzen van het vruchtgebruik aan de verschillende boeren.

Zij kunnen ervoor zorgen dat materialen die uit een natuurgebeid komen vooral daar terecht komen waar ze het meest nodig zijn.

Ook worden de **lusten en de lasten evenredig** over de leden verdeeld.

Een derde groot voordeel voor de natuurbeheerorganisatie is dat er **minder tijd** hoeft te worden besteed aan het onderhouden van de één op één contacten doordat er een centraal aanspreekpunt komt voor alle boeren rond een bepaald gebied.

Een belangrijke voorwaarde voor grootschalige samenwerking is dat agrarische verenigingen moeten kunnen garanderen dat ze het goed beheer ook waarmaken. Natuurgebieden goed beheren betekent:

1. **voldoende verstand van zaken (natuurkennis) hebben** omtrent de te behalen natuurdoelen en de benodigde maatregelen om daar te komen;
2. **goed georganiseerd zijn**, om flexibel beheer vorm te geven;
3. **leden erop kunnen aanspreken** wanneer die zich niet aan het voorgeschreven beheer houden.

Pas als aan deze voorwaarden is voldaan, hebben natuurbeheerorganisaties voldoende vertrouwen om beheer over te dragen.

Bij wederzijds vertrouwen en respect slaagt de grootschalige samenwerking en komen deelnemers toe aan het herstel van een samenhangend landschap. Door agrariërs mede verantwoordelijk te maken voor en kennis te geven over het behoud en herstel van een divers en levend landschap, ontstaan er veel mogelijkheden om ook het omliggende agrarisch landschap erbij te betrekken. Zo kunnen boeren met kleine wijzigingen op hun eigen gronden het beheer in de natuurgebieden verder ondersteunen. Nog een stap verder kunnen de natuurbeheerorganisaties en agrarische verenigingen in dezelfde regio hun plannen en beleid op elkaar afstemmen: gelden voor agrarisch natuurbeheer of groene en blauwe diensten kunnen dan ook ingezet worden voor het realiseren van regionale plannen. Nu wordt die coördinatie vooral van bovenaf geregeld. Op provinciaal niveau worden gebieden aangewezen waar agrarische bedrijven aanspraak kunnen maken op agrarische natuurbeheergelden.

In de volgende paragraaf komt de grootschalige regionale samenwerking in De Hilver aan bod.

Gebiedsgerichte samenwerking in De Hilver

Onder de rook van Tilburg ligt het herinrichtingsgebied De Hilver. Dit gebied is recent flink op de schop gegaan en in beheer gekomen van Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en Brabants Landschap. Zo'n 700 hectare is bestemd voor het realiseren van nieuwe natuur. Onder meer voor het opnieuw laten meanderen van de Reusel, maar ook voor weidevogelgrasland, kruiden- en faunarijke graslanden, schraallandjes en enkele flora- en faunarijke akkers. Het is een prima voorbeeld van grootschalige regionale samenwerking tussen boeren en natuurbeheerders.

Heruitgave gronden van herinrichtingsgebied 'De Hilver'

Tot voor kort maakten terreinbeheerders in dit gebied individuele pachtovereenkomsten op perceelsniveau met individuele veehouders. Sommige pachters hadden affiniteit met agrarisch natuurbeheer. Andere grondgebruikers waren met name geïnteresseerd in de productievere gronden, onder meer vanwege de hogere mestplaatsingsruimte op deze percelen. Omdat een groeiend aantal gronden schraal beheerd moet worden, is het moeilijker om een goede afzet voor de producten te vinden. De natuurbeheerders wilden daarom samen op zoek naar een groep boeren die niet alleen geïnteresseerd waren in het beheer van de productievere gronden, maar die ook een goede bestemming aan het materiaal van de schralere

gronden konden geven. In januari 2011 hebben Staatsbosbeheer, Brabants Landschap en Natuurmonumenten daarom, onder begeleiding van het project Natuurlijk Boeren, contact gezocht met alle grondgebruikers in De Hilver. Daarbij werden drie uitgangspunten voor samenwerking in het natuurbeheer geformuleerd:

- Collectief beheer door een groep natuurgezinde boeren
- Duurzaam en meerjarig beheer
- Zo kostenefficiënt mogelijk natuurbeheer zonder concessies aan de natuurdoelen

Gezamenlijk boereninitiatief

Vanuit de grote groep grondgebruikers is een initiatief gekomen van een aantal biologische veehouders in en rondom het gebied De Hilver. Zij hebben zich verenigd in de Biologische Producentencoöperatie Kempen-Meierij en zijn om meerdere redenen geïnteresseerd in de samenwerking met de natuurbeheerorganisaties. Ten eerste streven zij naar meer regionale kringlopen. Naast ruwvoer hopen de veehouders ook meer stalstrooisel en krachtvoer te kunnen verkrijgen waardoor de aanvoer van grondstoffen van buiten de regio afneemt. Daarnaast zijn ze van mening dat biologisch boeren niet alleen om productie gaat, maar ook een zorg voor natuur en landschap met zich meebrengt. Het werken op natuurterreinen sluit daar dus goed bij aan. Tot slot zetten sommige bedrijven een deel van hun producten regionaal af en vinden ze het belangrijk aan te geven dat een mooi en levendig landschap ook lekkere producten oplevert.

Enkele biologische veehouders verenigd in de producentencoöperatie Kempen-Meierij en beheerders van Staatsbosbeheer op veldbezoek in De Hilver

“Het goeie met het kwaaije nemen”

De coöperatie ziet vooral voordelen in het gezamenlijk beheer van gronden in De Hilver. Dit komt omdat de diversiteit in de bedrijfsvoeringen de flexibiliteit van het gebruik van producten uit het gebied vergroot. Zo heeft varkenshouder Nico van de Broek voornamelijk baat bij de gedorste granen als vervanging van zijn aangekochte krachtvoer. Mocht het graan echter niet als droge korrel geoogst kunnen worden, dan kan Gehele Plant Silage echter prima gebruikt worden door de melkveehouders in de groep. Vleesveehouder Jan van den Broek kan weer schraal natuurhooi gebruiken voor zijn zoogkoeien, hetzij als voer of als stalstrooisel in zijn potstal. Door deze diversiteit aan inzet van materialen kunnen niet alleen de betere gronden (fauna- en kruidenrijke graslanden en akkers) kostenefficiënt beheerd worden, maar ook de schrale hooi- en graslanden.

Het leggen van de basis voor een goede samenwerking

In eerste instantie heeft met name Staatsbosbeheer aangegeven grootschalig te willen samenwerken. Daarom zijn de betrokken boeren en terreinbeheerders al een paar keer met elkaar om tafel gegaan om natuurdoelelen en randvoorwaarden van beheer met elkaar te bespreken. Daarnaast hebben ze het gebied enkele malen gezamenlijk bezocht om in het veld kennis uit te wisselen. Door de herinrichting is echter van weinig percelen bekend wat de productie is. De eerste jaren zal daarom met een open begroting gewerkt worden, zodat zowel boeren als Staatsbosbeheer goed inzicht krijgen in de reële kosten en baten. Zodra de deelnemers vertrouwen in elkaars intenties en capaciteiten hebben, kunnen ze de volgende fase van samenwerking starten, namelijk het overdragen van het uitvoeren van het beheer op de boeren.

Sleutels tot succes: regelmatige open gesprekken en met de kaart op tafel. Hier worden de afspraken gemaakt, bijvoorbeeld over een centraal aanspreekpunt, jaarlijkse evaluaties, de kosten en baten, en vervolgacties.

Door bezuinigingen en het sterkere accent in het kabinetsbeleid op economische activiteit is het project “Natuurlijk boeren” in een nieuwe bestuurlijke en beleidsmatige realiteit gekomen.

Het Brabantse provinciale verkiezingsmanifest (“Het Brabantse buitengebied in een metropolitane omgeving”, november 2010) is opgesteld door nagenoeg alle partners die bij de inrichting van het landelijk gebied zijn betrokken. In dit manifest is het doel geformuleerd om in de provincie Noord-Brabant de Ecologische Hoofdstructuur te realiseren zoals oorspronkelijk gepland. Een ambitieuze doelstelling.

Toch denkt men dit in Noord-Brabant door flexibel beheer te kunnen uitvoeren. De kennis en ervaring die in de afgelopen jaren zijn opgedaan in het project “Natuurlijk boeren” spelen hierin een centrale rol. Daar waar natuurdoelstellingen en de omvang van beheerseenheden het toelaten, kunnen natuurgezinde agrarische bedrijven een rol spelen in het beheer van natuurterreinen. Maatschappelijk en politiek brokkelt het draagvlak voor grootschalige land- en tuinbouw en natuur in Nederland af. Voor megastallen is geen plaats, voor natuur is geen plaats. In de toekomst zet Noord-Brabant dus steeds meer in op extensivering en een verweving van landbouw en natuur. We laten de scheiding van functies duidelijk los.

Voorwaarde hiervoor is het vertrouwen dat agrarische en natuurdoelstellingen elkaar kunnen versterken. Aan dit vertrouwen moeten zowel coöperaties en individuele natuurgezinde boeren als natuurbeheerorganisaties hard werken. Agrarische bedrijven moeten inzien dat ze medeverantwoordelijk zijn voor het werken aan biodiversiteit in een landschap dat samenhangt met natuur.

Daartegenover staat dat het beleid van natuurbeheerorganisaties niet alleen gericht kan zijn op het halen van natuurdoelen in het eigen gebied. Hun beleid moet ook het vergroten van de economische overlevingskansen van natuurgezinde bedrijven tot doel hebben. Het vergroten van natuurwinst en economische draagkracht van het hele gebied (kern-natuur en de aangrenzende groene agrarische mouw) kan prima samengaan.

Hoofdstuk 7

Beleidsontwikkelingen

Dit heeft ook gevolgen voor de schaal waarop we beheer en samenwerking regelen. Vertrouwen ontstaat wanneer direct betrokkenen het overzicht kunnen houden. Dit betekent samenwerken op gebiedsniveau. Bestuur en beleid zullen daartoe het juiste kader moeten bieden. Door de decentralisering van het natuurbeleid ligt de bal tegenwoordig nadrukkelijk bij de provincies. Die decentralisatie kan echter nog verder doorgevoerd worden. Provincies geven dan ruimte voor afstemming op gebiedsniveau. Daardoor kunnen partijen op dat niveau samen streven naar een gebiedsoptimalisatie. Een gedeelde verantwoordelijkheid voor zowel

natuur, landschap als financiële overlevingskansen voor gedreven, agrarische bedrijven.

Er is minder geld voor beheer van natuur en natuurgebieden. Hier ligt een mooie uitdaging te wachten: markt- en maatschappijgericht ondernemen, mensen en belangen bundelen, ondernemers en middelen bij elkaar brengen. Het project “Natuurlijk boeren” geeft hiervoor, zoals u in deze brochure heeft kunnen lezen, veel inspirerende bouwstenen. Deze aanpak vertalen we graag naar de hele provincie Noord-Brabant en kan een bron van inspiratie en kennis zijn voor andere provincies.

Deelnemers aan het woord

“De kern van het project is het zo goed mogelijk matchen van de boer die wil boeren en de terreinbeheerder die verantwoordelijk is voor het natuurbeheer.”

Jan van den Broek, Bioboerderij 't Schop, Hilvarenbeek

Er is echt nog een wereld te verkennen in de samenwerking tussen de agrarische en natuurwereld.

Dick Dankers, Melkveehouderij Maasland, Dongen

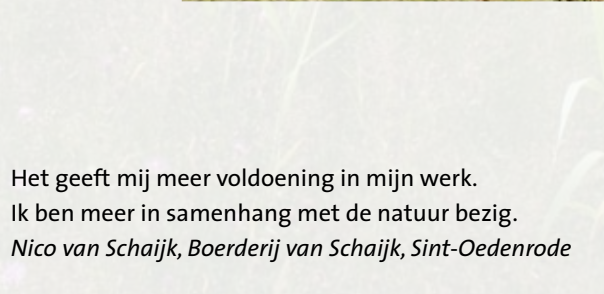
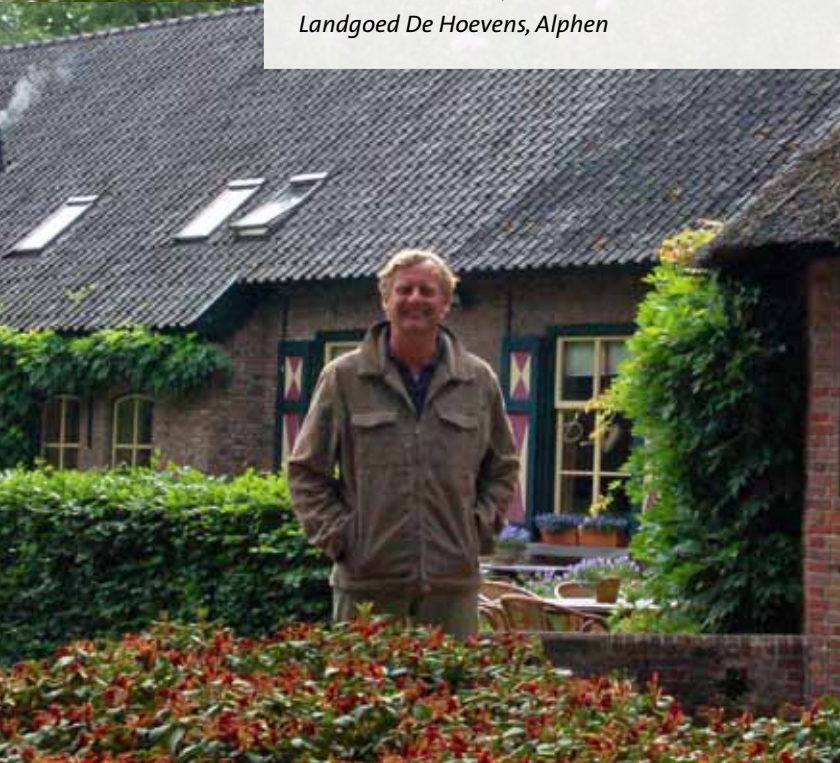
We moeten zuinig zijn op natuur én landbouw, anders slachten we de kip met de gouden eieren.

Floris van der Lande, Landgoed De Hoevens, Alphen

Het geeft mij meer voldoening in mijn werk.

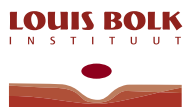
Ik ben meer in samenhang met de natuur bezig.

Nico van Schaijk, Boerderij van Schaijk, Sint-Oedenrode

Natuurlijk Boeren

Best practices op
Brabantse natuurgronden

www.natuurlijkboeren.org